

Middenstandsbeweging en Vlaamse beweging (1880-1940)

PETER HEYRMAN

Vanaf circa 1860 werden in de grote steden in België verenigingen voor en van zelfstandigen opgericht.¹ Sommige beroepsorganisaties, vooral die van bakkers en beenhouwers, vonden hun wortels in de corporatieve organisatievormen van vóór de Franse Revolutie. Gedurende de laatste twintig jaar voor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog nam het aantal professionele verenigingen snel toe. Diverse externe factoren speelden hierin mee: het voorbeeld van de andere sociale groepen, de druk die uitging van de (socialistische) arbeidersorganisatie en een doelbewuste subsidiepolitiek van de overheid. Ondanks die invloeden van buitenaf bood de middenstandsbeweging vooral een organisatorisch antwoord op de uitdagingen die door de industriële revolutie en de hele moderniteit aan de zelfstandigen werden gesteld. Die uitdagingen hielden verband met de kapitaalconcentratie en de schaalvergroting in almaar meer sectoren die van oudsher door ambachtelijke ondernemingen werden gedomineerd. Nieuwe productie- en distributiemethoden vergden grote investeringen en een vrijwel permanente bijscholing van de ondernemer. Ze gooiden bovendien de oude concurrentieverhoudingen in de semi-autarkische *économie du quartier* overhoop. Het consumptiepatroon veranderde. Traditionele ambachtelijke beroepen maakten een inhoudelijke transformatie of verschraling door. De groei van de stedelijke bevolking leidde tot een spectaculaire toename van het aantal nieuwkomers in de leurhandel en in de gevestigde kleinhandel en de ambachten. De afstand tussen de lokale politieke besluitvorming en de zelfstandige kleinhandelaars en ambachtslui werd groter. Tevoren hadden zij steeds een grote luisterbereidheid gevonden bij hun stads- of gemeentebestuur, bijvoorbeeld betreffende de prijsbepaling van het brood, de voorschrif-

1. Met de term middenstandsbeweging omschrijven we alle uitingen van georganiseerde belangenverdediging van zelfstandigen, actief in de kleinhandel, de ambachten en de horeca, zelfs indien deze in hun naam of discours de term middenstand/*classes moyennes* niet hanteerden. Voor meer uitgebreide beschouwingen in verband met de terminologie: P. HEYRMAN, *Middenstandsbeweging en beleid: tussen vrijheid en regulering (1918-1940)*, Leuven, 1998 (Kadoc-studies XXII).

ten in verband met de uitbating van private en openbare slachterijen, de organisatie van kermissen, de markt- en leurdersreglementen of de toepassing van de wet van 1846 met betrekking tot de openbare verkoop van nieuwe goederen.²

1880-1918

In de jaren 1880 ontstonden de eerste lokale interprofessionele groepen van zelfstandigen, bijvoorbeeld de Onpartijdige Handelaarsbond van Mechelen (1885), de Vrije (soms Onpartijdige) Burgersbond van Antwerpen (1886) of de Vrije Burgersbond van Gent (1888). Tijdens de jaren 1890 volgden er nog diverse andere drukkingsgroepen en protestcomités. Het ontstaan van deze eerste interprofessionele drukkingsgroepen werd natuurlijk gestimuleerd door de acties van bepaalde sterke beroepsbonden die aan hun eisen een breder draagvlak hoopten te geven. Maar ze waren ook veelal het directe gevolg van wat we 'winkelstraat-syndicalisme' kunnen noemen, een plotse opstoot van collectief ongenoegen, gedragen door het wankel maar desondanks reëel samenhorigheidsgedrag van zelfstandige ondernemers in een bepaalde straat, wijk, dorp of stad. De directe aanleiding tot dit syndicaal moment was vaak erg banaal, bijvoorbeeld in Mechelen het ongenoegen over de toepassing van de lokale markt- en leurdersreglementen, een nieuwe lokale fiscale heffing of administratieve verplichting of (wat vaak het geval was) de angst voor de concurrentie van coöperatieve winkels of broodbakkerijen. Het organisatorisch substraat van de eerste algemene middenstandsverenigingen beperkte zich niet tot de bestaande beroepsbonden. Ze waren eveneens verweven met kleinburgerlijke toneel-, zang- en muziekbonden, wijk- en kermisverenigingen en met allerlei ontspanningsclubs die hun zetel hadden in burgerlijke cafés.³ De overeenkomsten met het milieu waarin de Vlaamse beweging haar voedingsbodem vond, zijn treffend. Het programma van de eerste middenstandsverenigingen bestond uit een op het eerste gezicht bevreemdende mengeling van

2. S. JAUMAIN en L. GAIARDO, 'Aide-toi et le gouvernement t'aidera'. Les réponses de l'Etat à la crise de la petite bourgeoisie (1880-1914), in: *Belgisch tijdschrift voor nieuwste geschiedenis*, jg. 19, 1988, nrs. 3-4, pp. 417-471.

3. Zie bijvoorbeeld de wortels van de Vrije Burgersbond van Gent in de lokale Vlaamsgezinde Vrije Kiezersbond: M. VERMANDERE, *Repertorium van de Belgische middenstandspers tot 1940 met casusanalyse van de Vrije Burgersbond te Gent*, RUGent, sectie Geschiedenis, licentiaatsverhandeling, 1987, dl. 2, pp. 113-114; P. HEYRMAN, *Voor eigen winkel. Honderd jaar middenstand en middenstands-beweging in Oost-Vlaanderen*, Gent, 1991, pp. 30-31; P. HEYRMAN, *Zelfstandigen in beweging. Middenstandsorganisatie in de provincie Antwerpen 1854-1994*, Antwerpen, 1995, pp. 53-61; G. NAERT, *De christelijke middenstands-beweging in Brugge, 1896-1940*, KULeuven, departement Geschiedenis, licentiaatsverhandeling, 1986, pp. 27-29; S. JAUMAIN, *Les petits commerçants belges face à la modernité (1880-1914)*, Bruxelles, 1995, pp. 182-202.

democratische en corporatieve aspiraties. Zo ijverden de 'vrije burgers' voor een verdere uitbreiding van het stemrecht en de invoering van een proportioneel kiesstelsel, in de hoop daardoor een autonome politieke vertegenwoordiging te kunnen afdwingen. Tegelijkertijd verwierpen ze de economische *laissez-faire*-politiek van de Belgische regering en keken met nostalgische gevoelens terug naar de zelfregulerende bevoegdheden van de gilden en ambachten tijdens het Ancien Régime. Daarnaast werd het sociaal absorptievermogen van de op ideologische gronden afgebakende Belgische partijen in vraag gesteld.

De eerste interprofessionele organisatievormen voor zelfstandigen noemden zichzelf daarom onpartijdig of neutraal. De wonden in het lokale sociale weefsel, aangebracht door de kampgeest van de Schoolstrijd, waren nog lang niet geheeld. Daarom profileerden zij zich als louter syndicale drukkingsgroepen over de levensbeschouwelijke grenzen tussen katholieken en liberalen heen. Het interprofessionele front van zelfstandigen was al broos genoeg. Met die ideologisch-neutrale houding speelden die groepen natuurlijk in op het onpartijdig karakter van de beroepsorganisaties en op de diepgewortelde angst van zelfstandigen om zich levensbeschouwelijk te sterk te profileren. De eerste algemene handelaars- en middenstandsverenigingen vertolkten de jeremiaden van kleinhandelaars en ambachtslui, zoals die opborrelden tijdens woelige meetings in de achterzalen van cafés. Die eisen waren doorgaans erg onsamenhangend en vertoonden ook opvallende inconsequenties. Kop van jut van het onpartijdig middenstandsprotest vóór 1914 waren de verbruikscoöperaties van de arbeidersbeweging. De ristorino aan de leden, de hoeksteen van het coöperatief distributiesysteem, vertegenwoordigde voor hen een fundamentele inbreuk op een ongeschreven, maar niettemin algemeen aanvaarde handelsethiek. Het protest tegen de coöperaties verplaatste zich na de eeuwwisseling naar de provinciesteden waar het fenomeen nog nieuw was, en naar het platteland waar vooral de coöperaties van de Boerenbond werden aangeklaagd. De kritieken op de grote warenhuizen daarentegen bleven alsnog beperkt, vooral door hun vrij geringe verspreiding en elitair cliënteel. Kritieken op de meer traditionele concurrenten als leurders en marktkramers kwamen veel uitgebreider aan bod in de manifesten van de onpartijdige middenstandsbonden. In combinatie met de kritieken op bepaalde verkoopspijprijken van de grote warenhuizen, hebben ze geleid tot het breder programmapunt van een moderne en goed gecontroleerde handelsreglementering. De fiscale druk was vóór de Eerste Wereldoorlog nog geen centraal mobilisatiethema. Toch leefde er heel wat ongenoegen over de diverse lokale belastingen. De interprofessionele groepen verdedigden vanzelfsprekend ook tal van beroepsgebonden eisen en vroegen bovendien een goedkoper en doorzichtiger rechtssysteem.

De eerste interprofessionele belangenorganisaties van zelfstandigen waren veelal zeer lokaal- en persoonsgebonden. Dit gold nog meer voor de plaatselijke beroepsbonden. Hun levensduur was kort en hun representativiteit mag evenmin

worden overschat. Federatievorming bleek in de middenstandsbeweging een uitermate moeizaam proces. Enkel de bakkers (1885), de banketbakkers (1888) en de beenhouwers (1894) hadden vóór 1914 reeds een sterke nationale koepel. Onder de talrijke neutrale interprofessionele federaties moeten vooral de Fédération des Anticoöperateurs (1889), de Belgische Federatie van Eigenaars, Handelaars, (Landbouwers) en Neringdoenden (1894) worden vermeld, evenals de Fédération Nationale des Commerçants Belges (1907) die echter louter in Wallonië rekruteerde.

Vanaf 1894 tot ver na de Tweede Wereldoorlog streefden opeenvolgende onafhankelijke middenstandsgroeperingen en hun syndicale leiders aanhoudend naar een eigen politieke vertegenwoordiging van de zelfstandigen op lokaal, provinciaal en nationaal vlak. Ze vormden eigen middenstandspartijen, sloten coalities af met andere kleine drukings- en protestgroepen of probeerden aan de katholieke en liberale kiesverenigingen kandidaten uit hun rangen op te dringen. Er werden slechts bescheiden successen geboekt. Vermeldenswaard zijn de verkiezing van een volksvertegenwoordiger op een neutrale middenstandslĳst in Brussel in 1894 en 1919, de verkiezing van liefst drie bestuursleden van de Gentse Vrije Burgersbond in de lokale gemeenteraad in 1895 en de aanhoudende politieke acties van de Antwerpse bakker/schoenhandelaar Petrus Berckmans (1867-1950), die hem pas in 1925 in de Antwerpse provincieraad en in 1932 in de gemeenteraad van de Scheldestad hebben gebracht. De zoektocht naar electorale coalitiepartners leidde de neutrale middenstandsverenigingen naar zeer diverse kringen. De Gentse Vrije Burgersbond bijvoorbeeld, die na de eeuwwisseling politiek werd gemarginaliseerd door nieuwe katholieke organisaties, ging toen bij verkiezingen coalities aan met daensisten, 'vrije socialisten' en ook met flaminganten.⁴

Maar die tactische allianties hadden nauwelĳks programmatorische effecten. De Vlaamse eisen kwamen in de middenstandsbonden nauwelĳks aan bod. Dat neemt niet weg dat er diverse personele banden kunnen worden aangestipt tussen flamingante kringen en de jonge middenstandsbeweging. Sommige onpartijdige voormannen, zoals de Gentse voorzitter van de Vrije Burgersbond Eduard Goossens (1850-1933) of de Antwerpse uitgever en voorzitter van de Vrije Neringdoeners Jozef Buerbaum (1860-1936) stonden bekend als vlaamsgezind, wat zich af en toe weerspiegelde in toespraken en artikels. Maar doorgaans probeerden de interprofessionele middenstandsleiders de taalkwestie zoveel mogelijk te omzeilen, bang als ze waren voor ruzies en scheuringen in de erg moeizaam opgebouwde coalities van wijk- en beroepsbonden die hun organisatie ondersteunden. Dat gold nog meer voor de wankelē nationale beroepsfederaties. Daar voerden door-

4. Zie de medewerking van vader en zoon Goossens in het Verbond der Stoffelijke Belangen (1900 en 1904), de coalities met de Vlaamse Kiezersbond in 1904 en De Vlaamse Blok in 1911-1912.

gaans de Brusselse en Waalse afdelingen (vooral uit Luik en Charleroi) het hoogste woord, wat vaak tot spanningen leidde, bijvoorbeeld over het taalevenwicht in het nationale ledenblad en over de voertaal op congressen. Die discussies doken op in vrijwel elke beroepsfederatie: de beenhouwers, de horeca, de kappers, de uurwerkmakers, de loodgieters, enz. In de Fédération Nationale de la Boulangerie Belge (1885) hebben ze in 1905 geleid tot een breuk en het ontstaan van de alternatieve Bakkersbond der Beide Vlaanderen van de Lokerse voorman Alfred Cruyt. Tijdens en na de Eerste Wereldoorlog zou de oude federatie definitief worden overvleugeld door de nieuwe Landsbond van de Belgische Bakkersbazen van de vlaamsgezinde Richard De Temmerman.⁵

De eerste aanzetten tot een katholieke middenstandsbeweging werden gegeven rond het jaar 1890, parallel en grotendeels gelijktijdig met het organisatiekatholicisme bij de arbeiders en de landbouwers. Maar het verzoenen van de vaak tegengestelde belangen van arbeiders, middenstand, burgerij en landbouwers was geen sinecure. Dat bleek ten overvloede uit de discussies rond de oprichting van katholieke verbruikscoöperaties als aantrekkingspool voor de christelijke arbeidersbeweging. Die initiatieven gaven veelal aanleiding tot een verwijdering tussen de lokale middenstand en de katholieke kiesverenigingen. Die waren doorgaans heel wat meer bezorgd om de politieke dreiging die uitging van de opkomende arbeidersbeweging dan om het zwakke en incoherente protest van de kleinhandel en de ambachten. Ook de katholieke burgers- en middenstandsbonden bleven erg plaats- en persoonsgebonden. Het Algemeen Syndicaat van Reizigers, (Handelaars) Bedienden en Patroons (1891) buiten beschouwing gelaten, werd er pas in 1900 een eerste koepelorganisatie gevormd, de Vereniging tot Studie en Verdediging van de Belangen der Kleine Burgerij (1900).⁶ De Vereniging was een contactforum waar de geïnteresseerde katholieke politici zoals Gerard Cooreman (1852-1926) of Gustave Francotte (1852-1925) en sociaal-katholieke theoretici als Oscar Pyfferoen (1868-1908) en Hector Lambrechts (1865-1938) in contact traden met het snel in omvang toenemend veld van middenstandsbonden en -federaties. Net als in de beroepsfederaties werd het Franstalig karakter van de Vereniging vanaf circa 1905 steeds heviger gecontesteerd door enkele katholieke Vlaamse middenstandsleiders. Onder hen ondermeer de Gentenaar Karel Van der Cruyssen (1874-1955),⁷ de Antwerpse schoenfabrikant Domien Vanderheyden (1876-1945)

5. De Temmerman werd beschuldigd van activistische sympathieën: *Le Soir*, 8, 10 en 15 november 1919.

6. Naamswijzigingen: Landsbond van de Kleine Burgerij (1909); Landsbond van de Middenstand (1914).

7. Karel Van der Cruyssen was behangersbaas en bouwondernemer in Gent. Hij leidde er de tweetalige kleinburgerlijke toneelvereniging God en Vaderland, een kring die zich vanaf 1903 uitdrukkelijk profileerde als de politieke spreekbuis van de Gentse katholieke zelfstandigen. Tijdens

en de Sint-Niklase drukker Emiel Van Haver (1861-1925). Net als Pyfferoen, kunnen zij worden bestempeld als gematigde flaminganten. Na enkele voorbereidende congressen vormden zij in 1913 het Katholiek Middenstandsverbond van België (KMVB). Ze hoopten met hun koepelorganisatie, bedoeld als een evenknie van de Volksbond en de Boerenbond, verkiesbare plaatsen te veroveren op de katholieke lijsten. De regionale leiders van het KMVB dwongen op gemeentelijk vlak enkele gemeenteraadszetels af.⁸

Bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog kan de Vlaamse middenstandsorganisatie, ondanks alle inspanningen die waren geleverd, enkel zwak en erg incoherent worden genoemd. De bestaande federaties lieten tijdens de bezetting nauwelijks van zich horen. Nochtans leefde er toen bij de zelfstandigen veel ongenoegen over de groeiende bevoorradingsreglementering. Tal van nieuwe verenigingen en actiecomités hielden meetings en verstuurden protestbrieven. In tegenstelling tot de Franse of Britse overheid, had het Belgisch Nationaal Hulp- en Voedingscomité er expliciet voor gekozen om de distributie van de door haar ingevoerde voedingswaren zo min mogelijk toe te vertrouwen aan de zelfstandige kleinhandel. Het grote administratieve gewicht van het Nationaal Comité heeft bij de middenstand heel wat commotie en angst veroorzaakt. Het NHVC zou (soms in samenwerking met de lokale besturen) eigen verkooppunten oprichten.⁹ Het NHVC twijfelde aan de loyaleiteit van de particuliere kleinhandel. De groeiende zwarte markt bewees zogenaamd dat hun winstzucht groter was dan hun vaderlandsliefde. De beschuldigingen die werden geuit tegen woekerende kleinhandelaars, de waarschuwingcampagnes onder het grote publiek om bij hun aankopen rekening te houden met de richtprijzen, de zwarte markt te mijden en malafide middenstanders aan te geven aan de autoriteiten, wekten bij de (eerlijke) klein-

de Eerste Wereldoorlog bracht hij het als vrijwilliger tot onderluitenant bij de Genie. Op theebransjes van Marie-Elisabeth Belpaire ontmoette hij ondermeer August Van Cauwelaert en Joris van Severen. Na de oorlog trad hij in bij de trappisten (1919) en werd belast met de heropbouw van de cisterciënzerabdij van Orval. In 1936 werd hij er tot abt gewijd: A. CORMIER, *Dom Marie-Albert Van der Cruyssen. Restaurateur et 53ième Abbé d'Orval*, Orval, 1956; P. HEYRMAN, *Marie-Albert (Charles) Van der Cruyssen (1874-1955): orientations politiques et attaches sociales*, in: *Journée d'Etudes Historiques à l'occasion du 50e anniversaire de la dédicace d'Orval*, Orval, 7 septembre 1998 (ter perse).

8. Voor de parlamentsverkiezingen van mei 1914 sprak premier de Broqueville duidelijk zijn steun uit aan het KMVB. Kort daarop werd een secretariaat opgericht onder leiding van de Leuvense advocaat Joseph Clynmans (1889-1966). In juli 1914 probeerde het KMVB Clynmans vergeefs secretaris te maken van de Vereniging en zo de oude koepel een dynamischer richting in te sturen. P. HEYRMAN, *Voor eigen winkel [...]*, pp. 74-76; P. HEYRMAN, *Zelfstandigen in beweging [...]*, pp. 82-85; S. JAUMAIN, *Les petits commerçants belges [...]*, pp. 179-181.

9. A. HENRY, *L'Oeuvre du Comité National de Secours et d'Alimentation pendant la Guerre*, Bruxelles, 1920, pp. 207-214.

handelaars de indruk dat ze het voorwerp waren van een georkestreerde haat-campagne. Het belangenconflict tussen het NHVC en de wereld van de zelfstandige kleinhandel kwam het scherpst tot uiting in de discussie over de boterdistributie. In augustus 1916 bekwam de Nationale Federatie van Boterhandelaars van België van de Duitse autoriteiten het monopolie op de binnenlandse boterhandel. De verantwoordelijken van het NHVC moesten dit lijdzaam ondergaan. Na de oorlog presenteerden ze de boterhandelaars dan ook de rekening hiervoor. NHVC-secretaris Albert Henry bijvoorbeeld, stelde dat de boterhandelaars zich door de bezetter lieten misbruiken en mee verantwoordelijk waren voor de schaarste van dit luxe-voedingsproduct. Hun federatie werd daarbij vaak op één noemer geplaatst met het activistische orgaan Volksofbeelding. In middenstandskringen daarentegen werden de leiders van de boterhandelaars geprezen voor hun inzet ten voordele van de zelfstandige kleinhandel en de commerciële vrijheid.¹⁰

Het ongenoegen onder de zelfstandigen had vanzelfsprekend ook politieke wortels. De dominante positie van enkele prominente liberale grootindustriëlen in het almachtige NHVC werd door de katholieke middenstandsleiders argwanend betiteld als een “*dictatuur van het algemeen welzijn*”. De zelfstandigen waren doorgaans ook niet te spreken over de opname van socialistische voormannen in de bevoorradingscomités. Hoeft het te verbazen dat de politiek gemarginaliseerde en onbegrepen middenstandsorganisaties van activistische zijde werden aangezocht? Het programma van de Vlaamsch-Nationale Partij (januari 1918) bijvoorbeeld richtte zich erg expliciet op het ongenoegen bij de zelfstandige kleinhandelaars en ambachtsslui.¹¹

1918-1940

De hierboven geschetste hoofdlijnen kunnen probleemloos worden doorgetrokken in de tussenoorlogse periode. De middenstandsbeweging bleef zwak, plaats- en persoonsgebonden. De vorming van federaties verliep zeer moeizaam. De middenstandsorganisatie wilde zich niet opdelen volgens de vigerende levensbeschouwelijke breuklijnen. Maar ze weerstond slechts gedeeltelijk aan de druk van

10. A. HENRY, *L'Oeuvre [...]*, pp. 170-172 en 218-220; A. HENRY, *Etudes sur l'occupation allemande en Belgique*, Bruxelles, 1920, pp. 209-212; A. HENRY, *L'Agriculture Belge. La Renaissance Economique de la Belgique*, Bruxelles, 1918, pp. 50-52; *Beroepsvereniging boter- en melkhandelaars en boterbereiders der Provincie Antwerpen. 9de jaarverslag*, Antwerpen, 1918; Stadsarchief Antwerpen, MA 4278.3; *Belgisch Staatsblad (BS)*, 30 september 1916, p. 3190; *BS*, 31 december 1917, p. 3767.4; *Moniteur de l'alimentation* (Bruxelles), 1 januari 1920.

11. L. VANDEWEYER, *Vlaamsch-Nationale Partij*, in: *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging (NEVB)*, Tielt, 1998, p. 3391.

de verzuiling, waardoor de optie van een autonome politieke vertegenwoordiging onhaalbaar bleef. De radicaliteit van de middenstandseisen werd door de gevestigde politieke partijen en de andere drukkingsgroepen niet goed begrepen. Die reageerden ook erg negatief op de gebrekkige structuur van de beweging en haar onvermogen om uniforme en representatieve standpunten te bepalen. De problemen van de winkeliers en de ambachtsslui werden slechts gaandeweg beschouwd als een inherent onderdeel van het maatschappelijk spanningsveld.

Het crisisprotest van de zelfstandigen in de jaren 1930 zette al die kenmerken duidelijk in de verf. Hoewel de concrete sectorale en intersectorale effecten van de economische recessie op het kleinbedrijf weinig eenduidig en slecht bekend zijn, hebben de crisis en het deflatiebeleid onmiskenbaar tot onzekerheid en wanhoop geleid bij de zelfstandigen: dalende omzet en winsten, stijgende fiscale druk, hogere vaste kosten en investeringslast, concurrentie van nieuwe grootdistributievormen, toename van het aantal marginale winkeltjes en intermitterende handelaars, enz. Toch mag geen exclusief causaal verband worden gelegd tussen deze economische problemen en het groeiend politiek radicalisme van de middenstandsbeweging. Van een Belgische *Panik im Mittelstand* was er geen sprake.¹² Het ongenoegen van de Belgische zelfstandigen werd daarentegen in belangrijke mate aangezwengeld door een doelbewuste agitatiecampagne naar Duits voorbeeld. De groeiende zichtbaarheid van de politiek 'ongetemde' middenstandsbeweging in het Belgisch politiek landschap en de synchroniciteit van dit fenomeen met de opgang van het nazisme, overtuigden verschillende dromers van een nieuwe orde dat de electorale mobilisatie van de zelfstandigen een *passé-partout* was tot politiek succes. Ze werden aangetrokken door het latent antisocialisme en apolitisme van de middenstandsverenigingen en door de kritische maar weinig geëlaboreerde politieke overtuiging van vele zelfstandigen. De gebeurtenissen in Duitsland inspireerden ook het Belgisch socialisme tot een ideologische opening naar de middengroepen, echter zonder dat onmiddellijk een coherent sociaal-democratisch middenstandsprogramma werd opgesteld. Dit had misschien nog verstrekkender gevolgen. Het 'demanisme' verhoogde de nervositeit van de burgerlijke mandatarissen: de politieke strijd om de middengroepen leek losgebarsten. Het waren de neutrale zelfstandigenorganisaties die het ongenoegen van de zelfstandigen tijdens het interbellum het duidelijkst op het voorplan hebben gebracht. Die onpartijdige handelaarsverenigingen en protestcomités bevonden

12. Zie de erg invloedrijke theorieën van de Duitse sociaal-democratische socioloog Theodor GEIGER: *Die soziale Schichtung des deutschen Volkes. Soziographischer Versuch auf statistische Grundlage*, Stuttgart, 1932, pp. 106-138; T. GEIGER, Panik im Mittelstand, in: *Die Arbeit*, jg. 10, nr. 1, 1930, pp. 637-654; T. GEIGER, Die Mittelschichten und die Sozialdemokratie, in: *Die Arbeit*, 1931, jg. 11, nr. 8, pp. 619-635. Geigers ideeën waren verre van oorspronkelijk. De verbinding tussen fascisme en de middenklasse werd ook gelegd met betrekking tot de Italiaanse casus.

zich vooral in de (grote) steden. Tijdens de jaren twintig waren hun programma's sterk fiscaal getint. Tijdens de crisisjaren dertig trokken ze vooral van leer tegen de grote warenhuizen en eisten ze een betere publiekrechtelijke vertegenwoordiging van de zelfstandigen, met zelfregulerende bevoegdheden bijvoorbeeld op het vlak van de handelsreglementering of een vestigingwet. Tal van occasionele nationale en regionale koepelorganisaties en federaties volgden elkaar op: de Nationale Confederatie van de Middenstand (1919), de Fédération Nationale des Associations de Commerçants, Détaillants et Négociants de Belgique (FNACDNB, 1923), de Union Nationale du Commerce Belge (UNCB, 1927), enz. Tijdens de jaren dertig vonden de ontevreden middenstandsleiders elkaar in het Eenheidsfront tot Verdediging van Handel, Ambachten en Klein-Nijverheid.¹³ Deze koepelorganisatie, gedomineerd door Brusselse beroepsverenigingen en federaties, ging in de aanloop naar de verkiezingen van 1936 (na veel wikken en wegen) een kartel aan met Rex, wat hen twee volksvertegenwoordigers – Marcel Derudder in Brussel en Louis Duysburg in Gent – en een senator – Robert Gits uit Izegem – opleverde.

De katholieke middenstandsorganisatie bleef tijdens het interbellum verdeeld en genoot mede daarom slechts een beperkte politieke slagkracht. Het Katholiek Middenstandsverbond van België werd na de oorlog definitief overvleugeld door de door priesters geleide Christelijke Landsbond van de Belgische Middenstand. Die nieuwe federatie had een christen-democratisch inslag en beperkte haar werkveld tot Vlaanderen. Ze genoot de bescherming van de bisschoppen en werd samen met haar kleine Waalse tegenhanger, het Syndicat Général des Classes Moyennes (SGCM), als politiek vertegenwoordiger van de middenstand binnen de Katholieke Unie opgenomen.¹⁴ Verschillende van haar politieke voormannen staken hun vlaamsgezindheid niet onder stoelen of banken, zoals bijvoorbeeld de Lokerse groothandelaar Louis Herbert (1872-1929) of de Leuvense advocaat Joseph Clynmans. Maar de regionale christelijke middenstandsfederaties die de Landsbond ondersteunden, hielden vast aan hun autonomie en keerden zich tegen alle centralistische plannen van de leidende proosten. De afscheuring in 1927 van het Oost-Vlaams katholiek middenstandsverbond onder leiding van de Nederlands-

13. Voor de oprichting van het Eenheidsfront: *De Vrije Burger*, 31 januari 1934; *De Middenstander*, 15 februari 1934; *Le Moniteur de la Pâtisserie*, 1 februari 1934; *De Bakkersbaas*, 11 februari 1934.

14. Voor de geschiedenis van de Landsbond: D. WITDOUCK, *Ontstaan en ontwikkeling van de Kristene Middenstandsbeweging*, RUGent, sectie Bestuurswetenschappen, licentiaatsverhandeling, 1970, pp. 43-50; E. GERARD, *De katholieke partij in crisis. Partijpolitiek leven in België (1918-1940)*, Leuven, 1985, pp. 340-346; P. HEYRMAN, *Voor eigen winkel [...]*, pp. 95-97 en 115-116; C. VERMAUT, *Tot uw dienst. Honderd jaar christelijke middenstandsbeweging in West-Vlaanderen*, Brugge, 1991, pp. 70-77; P. HEYRMAN, *Zelfstandigen in beweging [...]*, pp. 114-122.

onkundige textielindustriële Fernand Van Ackere (1878-1958) leidde tot een lange broederstrijd. De ondergang in 1931-1932 van de bankinstellingen van de Landsbond, heeft het wantrouwen nog versterkt. In 1935 werd uiteindelijk een nieuwe federatie opgericht, het Christelijk Middenstandsverbond van België (CMVB/FCCMB), de voorloper van het huidige Nationaal Christelijk Middenstandsverbond (NCMV). Van Ackere en diens politieke vriend Paul Crokaert, beiden actief in de conservatief-katholieke Federatie van Kringen, liepen hoegenaamd niet hoog op met de Vlaamse eisen. Zij ijverden voor een tweetalige nationale federatie en verweten de proosten van de Landsbond ondermeer dat ze de kleine Waalse christelijke middenstandsbonden onvoldoende ondersteunden. Andere politieke voormannen van het CMVB, zoals de Roeselaarse voorman Alfons Van Coillie (1884-1949), profileerden zich wel als (gematigde) flaminganten.¹⁵

Zowel in de neutrale organisaties als in de christelijke middenstandsbeweging werd echter vermeden om expliciet stelling te nemen in verband met de Vlaamse eisen. Algemeen overheerste de overtuiging dat de syndicale belangenvertegenwoordiging van de zelfstandigen hierdoor enkel kon worden gehinderd. Scharniermomenten zoals de strijd tegen de Nolf-universiteit of de Bormsverkiezing in Antwerpen lokten nauwelijks standpunten uit. Wanneer er in de middenstandspers wel commentaren werden gewijd aan de Vlaamse strijd, probeerde men veelal de kool en de geit te sparen of legde men een kunstmatig verband tussen het communautair debat en de groeiende staatsbegroting en fiscale druk. De Antwerpse middenstandsleider Petrus Berckmans bijvoorbeeld had contacten met de Frontpartij en sprak zich uit voor het minimumprogramma. Maar hij maakte herhaaldelijk duidelijk dat hij liever had dat er in de bond zo weinig mogelijk werd gesproken over de Vlaamse kwestie. “*Eerst den boterham en dan den blauwvoet*”, riep hij de flamingantische leden van zijn Jonge Wacht ooit toe. En toen hij zich later uitsprak voor de vrijlating van Borms, was zijn belangrijkste argument dat Borms, eens uit de gevangenis, niets meer zou kosten aan de Belgische belastingbetaler.¹⁶ In de meeste unitaire beroepsfederaties (zoals die van de beenhouwers, de smeden, de herbergiers of de kappers) was na de oorlog een *modus vivendi* bereikt, bijvoorbeeld met duidelijke taalafspraken met betrekking tot het tijdschrift, de nationale vergaderingen of congressen. Slechts af en toe konden er wijzingen worden opgetekend.

Tijdens de jaren twintig waren er geen middenstandsorganisaties met een expliciet Vlaams-nationalistisch profiel. Dat bleef zo tijdens de jaren dertig. Een opmerke-

15. E. GERARD, *Van Coillie, Alfons*, in: *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, Tielt, 1998, p. 759.

16. *Ons Blad*, 22 juli 1923 en 20 december 1925.

lijke uitzondering is de Antwerpse middenstandsbond De Vlaamse Beurs, in juni 1930 opgericht door de vrijzinnige advocaat Hendrik Picard (1883-1946), één van de voormannen van de Antwerpse Frontpartij.¹⁷ Picard kwam in de Antwerpse gemeenteraad herhaaldelijk op voor de middenstandsbelangen. Andere centrale figuren waren etalageschilder August Drijvers, beenhouwer August Rom en dameskapper Adrien Heeren. De groep kreeg steun van Jacques Doevenspecq, voorman van de Antwerpse kruidenierscoöperatie Fidelia en organisator van de jaarbeurs van Deurne. De Vlaamse Beurs werkte samen met het VEV, bijvoorbeeld in een actie tot vervlaamsing van de Antwerpse handelsrechtbank. In 1933 werden afdelingen van de Vlaamse Beurs opgericht in Brussel en Mechelen. In augustus van dat jaar vormden zij een Vlaams Middenstandsverbond en in december een actiecomité, Middenstandsverweer. Onder het motto “*Geen Vlaams, geen centen*” ijverde het voor de vernederlandsing van het Vlaamse bedrijfsleven. Het Verbond wees de winkeliers op hun verantwoordelijkheid: ze moesten alvast de opschriften in hun etalages in een correct Nederlands schrijven.¹⁸ De Vlaamse Beurs en het Vlaams Middenstandsverbond hamerden op hun politieke neutraliteit. De organisaties telden echter nooit meer dan enkele honderden leden.¹⁹

De Vlaams-nationalistische propaganda naar de zelfstandigen toe kwam pas laat op gang. In het *Verdinaso* (1931) zou slechts sporadisch worden verwezen naar de problemen van de kleinhandelaars.²⁰ Een reden daarvoor kan worden gezocht in de goede relaties die de beweging had met Robert Gits (1886-1971), de leider van een onpartijdige middenstandsbond en stichter van de middenstandspartij Burgerstrijd (1933).²¹ Het *Verdinaso* wilde hem niet voor de voeten lopen. Juul Declercq, voorman van het Nationaal Arbeiders-Syndicaat (NAS) en één van de eerste medestanders van van Severen, was een dorpsgenoot van Gits. Declercq heeft lang

17. L. BUNING en B. DE WEVER, *Picard, Hendrik*, in: *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, Tielt, 1998, p. 2472

18. Zie ondermeer E. VAN HEMEL, *Okatie. Een woordenboek voor handelaars, winkeliers en allen die zaken doen*, Antwerpen, 1933.

19. *De Handelsman*, 1933-1938; *Belgisch Staatsblad*, 11 februari 1933; Stadsarchief Antwerpen, BA 209; *De Handelsman*, 1933-1940; *Herbergiersblad*, 5 oktober 1932; *De Schelde*, 4 oktober 1932; *Ons Vaderland*, 28 januari, 11 februari, 1 en 29 april, 6 mei en 24 juni 1933; P. HEYRMAN, *Zelfstandigen in beweging [...]*, p. 154.

20. Bijvoorbeeld *Hier Dinaso*, 15 april 1932, 23 december 1933 en 4 augustus 1934.

21. De Onpartijdige Middenstandsbond van Izegem (1920) vond zijn wortels in de vooroorlogse periode. Meststoffen- en cichoreihandelaar Constant Gits, zijn broer en geneesheer Jules Gits en kolenhandelaar Joseph Seynaeve distantieerden zich van de lokale katholieke partij en haalden met een scheurlijst in 1907 enkele gemeenteraadszetels. Constant Gits' zoon Robert was doctor in de Letteren en Wijsbegeerte (Geschiedenis) en doctor in de Rechten. Hij nam na zijn studies de handelszaak van zijn in 1917 overleden vader over. Hij zetelde als onafhankelijk gemeenteraadslid in Izegem (1921-1936).

geijverd voor een samenwerkingsverband tussen Burgerstrijd en het Verdinaso.²² Gits verklaarde zich akkoord met een corporatief-solidaristisch staatsmodel. Maar hij deelde allerminst van Severens Dietse en anti-Belgische overtuiging. Na de nieuwe marsrichting van het Verdinaso in augustus 1934, lag een samengaan meer voor de hand. Maar Gits was waarschijnlijk bang dat hij na een samengaan met van Severen, de leiding van 'zijn' beweging zou kwijtspelen. In de zomer van 1935 zouden hierover nog gesprekken zijn gevoerd, maar die zijn zonder gevolg gebleven.²³ Gits zocht uiteindelijk via het Eenheidsfront zijn heil bij Degrelle en werd in 1936 voor Rex provinciaal senator voor Brabant.

Het VNV had vóór 1936 vrijwel geen ankerpunten in de middenstandsbeweging. Het Verbond desavoueerde alle bestaande nationale, professionele en interprofessionele koepels voor zelfstandigen. Zowel de Hoge Raad van de Middenstand, het Bestendig Bureel van de Kamers van Ambachten en Neringen, het Eenheidsfront als de meeste beroepsfederaties werden volgens de partij te zeer gedomineerd door Franstaligen. Er moesten alternatieven worden opgebouwd. "*Het verenigingsleven der kleinhandelaars*", zo luidde de lapidaire formule, "*diende zich volgens de natuur der zaken eveneens op gewestelijken grondslag in te richten*".²⁴ Ook in de (electorale) propaganda en de programma's van de Vlaams-nationalisten werd relatief weinig plaats ingeruimd voor de zelfstandigen. Het sociaal discours van het VNV bleef trouwens erg wollig. De concurrentie van de grote warenhuizen lag als thema het meest voor de hand. De strijd tegen de 'franskiljonse' grootdistributie werd voorgesteld als een onderdeel van de brede Vlaamse ontvoogdingsstrijd. Pas in de aanloop naar de verkiezingen van 1936 werd een offensief ingezet naar de zelfstandigen toe, met ondermeer een partijcommissie voor de middenstand en specifieke verkiezingspropaganda. Daarin werd vaak verwezen naar het wetsvoorstel Elias tegen de grote warenhuizen (februari 1936).²⁵ Elias wilde een volledige 'grendel' opleggen aan grote warenhuizen en de zogenaamde 'eenheidsprijswinkels' (zoals Sarma), typische crisiswinkels waar een beperkt aantal courante verbruiksgoede-

22. KADOC, Centraal Archief Belgische Boerenbond, 22.5.5.1: notulen Politiek Studiecomiteit van West-Vlaanderen, Roeselare, 7 oktober 1933; Archief Gustaaf Sap (Beernem), 10.3.

23. *Hier Dinaso*, 3 november 1934; *Burgerstrijd* (West-Vlaanderen), 21 april 1935.

24. A. MICHELESEN, Enkele richtlijnen voor de oplossing van het vraagstuk van den kleinhandel, in: *Arbeidsorde*, jg. 1, 1938, nr. 6, pp. 353-367 en nr. 7, pp. 409-424 (citaat 417).

25. B. DE WEVER, *Greep naar de macht, Vlaams-nationalisme en Nieuwe Orde: het VNV 1933-1945*, Tielt-Gent, 1994, pp. 185-186 en 211-212. Het wetsvoorstel van Elias werd neergelegd in het Parlement in februari 1936. Het VNV zond toen een rondschrijven aan alle bekende middenstandsbonden, aangesloten bij de Vlaamse Kamers van Ambachten en Neringen. Zie ook *De Schelde*, 13 en 21 mei 1936.

ren en voedingsproducten massaal te koop werden gesteld tegen vaste en afgeronde prijzen, overeenstemmend met courante munten en bankbiljetten. Elias vertrok van een erg brede definitie: grote warenhuizen waren “*winkels voor verkoop in detail met verschillende soorten goederen*” en eenheidsprijswinkels verkochten “*goederen met een vaste en beperkte prijschaal*”. Het voorstel voorzag ook een verbod om nog vers vlees te verkopen en verplichtte de grote warenhuizen om op de verpakking van goederen de hoeveelheid en het gewicht duidelijk te vermelden. De tekst werd in het najaar van 1936 grotendeels overklast door het rexistische parlementair offensief over de grote warenhuiskwestie en verloor zijn politieke waarde toen in december de grendelwet werd gestemd.²⁶

De VNV-fracties hebben geen andere wetsvoorstellen ten voordele van de zelfstandigen ingediend. Sommige parlamentsleden kwamen wel tussenbeide in de begrotingsbesprekingen, maar ze gaven daarbij blijk van weinig dossierkennis. Het VNV schaarde zich achter het streven van de neutrale (en katholieke) middenstandsbonden voor een vestigingswet. De partij ijverde voor een vorm van (verplichte) beroepsorganisatie voor de zelfstandigen, zoals voorzien in het wetsvoorstel Van Ackere “*betreffende de beroepsorganisatie van ambachten en neringen*” (1936). Het was voor de Vlaams-nationalisten weliswaar enkel een begin, “*een paard van Troje*” dat in de “*liberale economisch-sociale vesting*” moest worden binnengevoerd.²⁷ Het VNV wilde veel verder gaan, maar heeft zijn corporatistische concepten in verband met de zelfstandige beroepen nooit concreet ingekleurd. Ook in verband met andere ‘middenstandsgebonden’ thema’s werden geen originele ideeën of voorstellen ontwikkeld. De VNV-interesse voor de zelfstandigen en de kritiek van de partij op de bestaande middenstandsbeweging werden ook niet gevolgd door de uitbouw van eigen organisatievormen. In de Vlaamse Arbeidsorde (1936) bijvoorbeeld, de gezamenlijke sociale organisatie van het VNV en Rex-Vlaanderen, werd nauwelijks aandacht besteed aan de omkadering van de zelfstandigen.²⁸ Voorzitter en drijvende kracht Victor Leemans was een kenner en propagandist van de Duitse en Oostenrijkse corporatistische modellen. Maar van de middenstandsproblematiek had hij duidelijk weinig kaas gegeten. Vermeldenswaard is de toespraak van advocaat en oud-activist Robert Van Genechten op het congres van Arbeidsorde van 7 november 1937.²⁹ Hij had in 1933 nog lezingen gegeven voor De Vlaamse Beurs. Ook de jonge economist Albert Michielsens, Leemans’ beschermeling en

26. *Parlementaire documenten Kamer*, 1935-1936, p. 166 en 1936, p. 34

27. *Interventie Deumens: Parlementaire Handelingen Senaat*, 15 juni 1938, p. 1518.

28. B. DE WEVER, *Greep naar de macht [...]*, pp. 277-283. De afdeling voor werkgevers, ambachten en neringen, waarvan de oprichting werd aangekondigd in *Volk en Staat* (9 februari 1937) blijkt nooit te hebben gefunctioneerd.

29. *Volk en Staat*, 8-9 november 1937.

latere kabinetsmedewerker, heeft – vertrekkend vanuit zijn doctoraatsproefschrift – een aantal interessante bijdragen gewijd aan de middenstandsproblematiek.³⁰

Toch probeerde de partij na de verkiezingen van 1936 ankerpunten te verwerven binnen de bestaande middenstandsorganisaties. Vooral de Limburgse christelijke middenstandsbeweging werd benaderd. Het snelgroeiend Provinciaal Christelijk Middenstandsverbond van Limburg had tijdens de katholieke poll voor parlementsverkiezingen van 1936 een ijskoude douche moeten verwerken: het kreeg geen eigen politieke vertegenwoordigers. Het verbond distantieerde zich daarop openlijk van de katholieke partij. Proost Florent Martens kon de teugels maar met moeite in handen houden. Boudewijn Druwé, directeur van de kruidenierscoöperatie Limburgia en waarschijnlijk ook provinciaal voorzitter Jan Koninckx zochten toenadering tot het VNV. Druwé was voorzitter van de provinciale Kamer van Ambachten en Neringen, een neutraal publiekrechtelijk overlegcomité, en haalde daar advocaat en VNV-voorman Theo Brouns (1911-1946) binnen als ‘juridisch adviseur’. De leiding van de Limburgse christelijke middenstand stond ook op goede voet met VNV-senator Jozef Deumens.

Brouns liet zich echter het meest opmerken in de Limburgse middenstandsbeweging. Toen het Provinciaal Middenstandsverbond en Limburgia in 1936 een fel opgemerkte rechtszaak aanspanden tegen Sarma, trad hij op als hun raadsman.³¹ De Limburgse middenstand moest zich na twee jaar juridisch gehakketak gewonnen geven, maar Brouns wist uit zijn optreden als advocaat duidelijk politiek garen te spinnen. Hij ontpopte zich bovendien tot een ijverig propagandist van de verplichte beroepsorganisatie, de wettelijke zondagsrust en een vestigingsreglementering.³² De agitatie van het VNV in de provincie Limburg bracht de

30. A. MICHIENSEN, *De evolutie van de handelsorganisatie in België sedert het begin der 18de eeuw*, Turnhout, 1938; A. MICHIENSEN, *Het verval van den stand der kleinhandelaren*, Antwerpen, 1938; A. MICHIENSEN, Enkele richtlijnen voor de oplossing van het vraagstuk van den kleinhandel, in: *Arbeidsorde*, jg. 1, 1938, nr. 6, pp. 353-367 en nr. 7, pp. 409-424.

31. P. DESCAMPS, *Het provinciaal christelijk middenstandsverbond van Limburg. Voorgeschiedenis, organisatorische ontwikkeling en werking, 1895-1944*, KULeuven, departement Geschiedenis, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1987, p. 172; *Limburgse middenstandspost*, 15 november 1937; Rijksarchief Brugge, Archief KAN West-Vlaanderen, 9: voordracht door Theo Brouns, januari 1938; KADOC, Archief NCMV-Limburg, 38: jaarverslag van het Provinciaal Christelijk Middenstandsverbond van Limburg; *Middenstandspost*, 5 en 12 december 1937; KADOC, Archief Gaston Craen, 9 en 83.

32. KADOC, Archief KAN Limburg; notulen bureau, 19 mei 1938 en 6 januari 1939; T. BROUNNS, Een economisch en sociaal Instituut voor den Middenstand, in: *Arbeidsorde*, jg. 2, 1939, nr. 2, pp. 84-87. Zie ook Brouns' studiewerk over de Koloniale Loterij en andere gokspelen die zogezegd “*reusachtige sommen*” onttrokken “*aan de normalen omloop eener gezonde economische bedrijvigheid*”, waardoor de belangen van de handeldrijvende middenstand ten zeerste geschaad werden.

christelijke middenstandsorganisatie daar veel schade toe. In de aanloop naar de parlamentsverkiezingen van 1939 besloot het bestuur van het Provinciaal Christelijk Middenstandsverbond slechts met een nipte meerderheid tot onderhandelingen (en een samengaan) met de Katholieke Vlaams Volkspartij.³³ Diverse bestuursleden hebben zich toen openlijk afgekeerd van de katholieke partij.

Druwé introduceerde Brouns in het Bestendig Bureel der Kamers van Ambachten en Neringen en in de Kamers van West-Vlaanderen en Antwerpen.³⁴ Mede als gevolg daarvan, legden de Vlaams-nationalisten ook contacten met de georganiseerde middenstand in de Scheldestad, in West-Vlaanderen en in Gent. Een ouder contactpunt in de Scheldestad was François Wuyts, een ontgoochelde syndicalist uit de christelijke middenstandsorganisatie die zich in het begin van de jaren dertig met het onpartijdige actiecomité De Stormklok tegen de “*almacht van de Belgische Boerenbond*” had gekeerd. Bij de parlamentsverkiezingen van 1932 hadden hij en zijn vrienden een kartel gesloten met de Kristen Vlaamsche Volkspartij van René Lagrou in Antwerpen en het Mechels Vlaams Nationaal Verbond van Ward Hermans.³⁵ Wuyts had daarop gemiliteerd in het Eenheidsfront maar kreeg in 1936 van Degrelle uiteindelijk geen verkiesbare plaats. Bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1938 sloot hij een kartel met het VNV, maar zonder succes.

Het VNV zou in 1938 wel succesvol inspelen op de agitatie binnen de middenstandsbeweging over het zogenaamde ‘vreemdelingenprobleem’, de concurrentiedruk op de gevestigde middenstand die zogezegd uitging van allochtone leurers en – in mindere mate – kleinhandelaars en ambachtshui.³⁶ Het thema dook sinds de negentiende eeuw sporadisch op binnen de middenstandsbeweging, grotendeels in het verlengde van plaatselijke acties die de gevestigde kleinhandelaars ondernamen tegen de ambulante handel en hun gespannen relatie met de marktkramers. Vanaf 1932 werd het traditionele lokaalgebonden protest tegen de vreemde leurrehandel en de eis tot een fiscaal, regulerend en/of politieeel optreden definitief naar het nationale politieke toneel getransponeerd. De gemeentelijke bevoegdheden werden immers gaandeweg te beperkt bevonden om het fenomeen effectief in te dijken. Minister Van Cauwelaert werkte in 1934-1935 een eerste reglementering uit die vooral de niet-Belgische leurers viseerde. Men kan zich niet van de indruk

33. KADOC, Archief NCMV-Limburg, 22.4.

34. Rijksarchief Brugge, Archief KAN West-Vlaanderen, notulen BBKAN, 15 maart 1938; jaarverslag KAN Antwerpen, 1938, passim; *Mededeelingen van de KAN West-Vlaanderen*, april 1939: notulen KAN West-Vlaanderen, 21 februari 1939.

35. *De Schelde*, 12 november 1932; P. HEYRMAN, *Zelfstandigen in beweging [...]*, p. 147; B. DE WEVER, *Greep naar de macht [...]*, p. 84; *Manifest der Stormklokkers aan de kiezers der Provincie Antwerpen*, Antwerpen, 1932; KADOC, Centraal Archief Belgische Boerenbond, 22.5.5 en 23.4.

36. B. DE WEVER, *Greep naar de macht [...]*, pp. 301-306.

ontdoen dat het thema zowel door de overheid als door de politieke vertegenwoordigers van de zelfstandigen werd uitgespeeld om meer controversiële eisen van de achterban (bijvoorbeeld in verband met de grote warenhuizen of de fiscale druk) te omzeilen. Tijdens het volgende jaar belandde het thema opnieuw op de achtergrond. Maar toen er in het parlement tijdens het begrotingsdebat van Economische Zaken rond de jaarwisseling 1937-1938 opnieuw expliciet werd verwezen naar de zogenaamde 'oneerlijke concurrentie' van niet-Belgische leurders en kleinhandelaars, ging de bal weer aan het rollen.³⁷ Vrijwel alle middenstandsverenigingen hebben in de volgende jaren hun wrevel geuit. Het bekende arsenaal gekleurde argumenten werd bovengehaald. Het aantal 'vreemde' leurders en kleinhandelaars werd stelselmatig overdreven. Hun succes werd stevast toegeschreven aan 'oneerlijke concurrentie'. Ze verkochten of produceerden goederen van slechte kwaliteit en laptten de heersende conventies en fiscale en sociale reglementen aan hun laars, zo werd beweerd.³⁸

De agitatie tegen de allochtonen bereikte een hoogtepunt in de aanloop naar de gemeenteraadsverkiezingen van 1938. François Wuyts bijvoorbeeld voerde in Antwerpen een ronduit xenofobische kiescampagne.³⁹ Hij mobiliseerde de KAN en de neutrale wijk- en beroepsverenigingen en werd achternagelopen door de lokale christelijke en de liberale middenstandsbonden.⁴⁰ De campagne tegen de

37. Zie vooral de interventies van Corneille Fieullien, Maurice Servais en Alfons Van Coillie, *Parlementaire Handelingen Kamer*, 13 januari 1938, pp. 398-399, 404; *Parlementaire Handelingen Senaat*, 1 maart 1938, pp. 789-793; 8 juni 1939, pp. 303-305. Ook Achilles Van Acker vond dat de allochtone kleinhandelaars en industriëlen de Belgische fiscale en sociale wetgeving aan hun laars laptten: *Parlementaire Handelingen Kamer*, 19 januari 1938, p. 418; Rijksarchief Brugge, Archief Achiel Van Acker, 225.

38. De verwijzingen naar de problematiek zijn legio, bijvoorbeeld *De Middenstand-Burgersblad*, 29 mei 1938, 15 januari 1939; *Middenstandspost*, 10 en 18 december 1938, 13 augustus en 10 september 1939. In de Federatie van de Kamers van Koophandel heeft een bijzondere commissie zich over de kwestie gebogen. Ook in liberale middenstandskringen werd uitgehaald naar de vreemdelingen. Zie bijvoorbeeld L. BIENAIMÉ, *Le Plan d'action des classes moyennes*, 1936, pp. 12-15 en Paul Hymanscentrum Brussel, Fonds Paquier, notulen Landsraad liberale partij, 16 februari en 5 april 1936. Zie ook: *Le Matin*, 6 april 1936; *De Vrije Middenstander*, 18 september 1938. Meer algemene verwijzingen in: P. HEYRMAN, S. JAUMAIN en G. VANTHEMSCHE, De middenstandsorganisaties en de gemeenteverkiezingen in vijf Belgische steden (1895-1970), in: *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, jg. 72, 1994, nr. 2, pp. 311-380; P. HEYRMAN, De georganiseerde middenstand en de vreemdelingen, in: *Mededelingenblad van de Belgische Vereniging voor Nieuwste Geschiedenis*, jg. 13, 1991, nr. 1, pp. 3-7.

39. *Volk en Staat*, oktober 1938 (verkiezingsnummers).

40. L. SAERENS, *De houding van de Belgische publieke opinie tegenover de Joden in de jaren voor Wereldoorlog II. De Gazet van Antwerpen tijdens de periode 1933-1940*, KULeuven, departement Geschiedenis, licentiaatsverhandeling, 1983, pp. 197-205; F. BALACE, *Rex au élections communales de 1938*, in: *De gemeenteraadsverkiezingen en hun impact op de Belgische politiek (1890-1970)*.

vreemdelingen bereikte een hoogtepunt in de provincie Limburg. De fel opgemerkte betoging tegen “*jodenzwendel en vreemde inwijking*” in Genk op 20 november 1938 was een organisatie van het provinciaal christelijk middenstandsverbond en de Kamer van Ambachten en Neringen.⁴¹ Op de achtergrond is duidelijk de hand te zien van Brouns.⁴² De campagne had uiteindelijk resultaat. Minister Gustaaf Sap zou de leuendersreglementering van Van Cauwelaert verscherpen en bemoeilijkte (door de invoering van een beroepskaart) de toegang van niet-Belgen tot de zelfstandige beroepen.⁴³

Tot besluit kan enkel worden herhaald dat vóór de Tweede Wereldoorlog de banden tussen de Belgische middenstandsbeweging en de Vlaamse beweging beperkt en sterk persoongebonden zijn gebleven. Hoewel de Vlaamse beweging zich steeds heeft beroepen op een sterke aanhang onder de (zelfstandige) kleine burgerij, werd er binnen de syndicale organisatievormen van de zelfstandige kleinhandel en ambachten nauwelijks aandacht besteed aan de Vlaamse eisen. Daar kunnen tal van motieven voor worden aangehaald, ondermeer de aanhoudende greep van Frans-talige conservatieve (katholieke) kringen op de beweging. Maar fundamenteel moet toch vooral worden gewezen op de interne zwakte van de middenstandsbeweging zelf, die haar geringe coherentie niet verder wilde ondergraven door zich te positioneren op de communautaire breuklijn in de Belgische samenleving.

DR. PETER HEYRMAN

P/A VLAMINGENSTRAAT 39, B-3000 LEUVEN

Handelingen van het 16de Internationaal Colloquium van het Gemeentekrediet, Spa, 2-4 september 1992, Brussel, 1992, p. 245; *Het Middenstandsbelang*, juni 1939; *Het Handelsblad*, 19 mei 1939.

41. P. DESCAMPS, *Het provinciaal christelijk middenstandsverbond [...]*, p. 172 en errata; L. VINTS, P.J. Broekx en de christelijke arbeidersbeweging in Limburg, 1881-1968, Leuven, 1989, pp. 274-275; *Limburgse Middenstandspost*, 15 november en 15 december 1938, 15 januari en 15 augustus 1939; *Het Belang van Limburg*, 4 december 1938; Archief NCMV-Limburg 38: jaarverslag Provinciaal Christelijk Middenstandsverbond van Limburg, 1938, pp. 42-43; F. CAESTECKER, *Ongewenste gasten. Joodse vluchtelingen en migranten in de dertiger jaren in België*, Brussel, 1993, pp. 151 en 154-155.

42. Rijksarchief Brugge, Archief KAN West-Vlaanderen, 5: eisenbundel aan premier Janson, 6 april 1938, nota “De stand van het vreemdelingenvraagstuk”, september 1939 en verslag algemene vergadering KAN Limburg, 11 mei 1939. Zie ook: T. BROUN, Het Vreemdelingenvraagstuk in Limburg, in: *Arbeidsorde*, jg. 1, 1938, nr. 9, p. 515; B. DE WEVER, *Greep naar de macht [...]*, pp. 302-303.

43. Archief Gustaaf Sap (Beernem), 30.1.4; Besluitwet nr. 62, 16 november 1939.